

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/43730>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

'Kajotters zijn geen visschers of geen voetballisten, maar apostelen'

De vooroorlogse wortels van Jan Walravens'
naoorlogse avant-gardisme

Jos Joosten

RADBOD UNIVERSITEIT NIJMEGEN

*I'm going back to church tonight
Just like back when I was eight
But I don't mean to pray
I'm gonna nick the collection plate
The Damned, 'Antipope'*

In Vlaamse artistieke kringen, maar al snel ook daarbuiten, werd de jonge Brusselaar Jan Walravens (1920-1965) direct na de oorlog bekend als onvermoeibaar propagandist voor het existentialisme en de internationale avant-garde. In talloze artikelen en geruchtmakende lezingen was hij baanbreker voor alles wat nieuw en anders was in filosofie, literatuur en beeldende kunst. In de jaren na de oorlog deed hij verscheidene pogingen om de jonge Vlaamse schrijvers en kunstenaars te organiseren en te verenigen rond een eigen tijdschrift, een ambitie die hij uiteindelijk in het najaar van 1949 zou realiseren met de oprichting van *Tijd en Mens*. Aan dit avant-gardetijdschrift, waarvan tot 1955 in totaal drieëntwintig afleveringen verschenen, werkten onder anderen de experimentele dichters Hugo Claus, Remy C. Van de Kerckhove en Albert Bontridder mee. In diezelfde periode was Walravens ook de stuwende kracht achter het avant-gardistische Brusselse Kamertoneel, dat tussen 1953 en 1955 bestond en zich ten doel gesteld had het eigentijdse internationale vernieuwende theater ingang te doen vinden bij het publiek in Brussel en Vlaanderen. Hij deed stof opwaaien met twee filosofische romans, *Roerloos aan zee* (1951) en *Negatief* (1958),

die – zoals nog zal blijken op discutabele gronden – door lezers en critici van een existentialistisch etiket werden voorzien. Ten slotte was hij vanaf de Belgische bevrijding in september 1944 kunstredacteur van het liberale dagblad *Het Laatste Nieuws* en werd hij midden jaren vijftig redacteur van *De Vlaamse Gids*, een toonaangevend cultureel maandblad dat eveneens van liberale en dus niet-confessionele signatuur was.

Wie Walravens' publieke leven vanaf najaar 1944 aanschouwt, ziet op het eerste gezicht heel weinig wat er op wijst dat hij iets met katholieke kerk of zuil te maken had of te maken wilde hebben. Iemand als Paul de Wispelaere bijvoorbeeld laat in zijn kleine maar degelijke monografie over Walravens de schets van diens ideeëngoed beginnen met de start van zijn publieke leven en etiketteert hem vanzelfsprekend als vrijzinnig en vooral als existentialist (De Wispelaere 1974).

Het is dan ook op zijn minst opmerkelijk om vast te stellen dat de jonge Walravens zo globaal tussen zijn zeventiende en vierentwintigste zeer serieus en actief katholiek is geweest. In een autobiografisch tekstje beschrijft Walravens hoe hij op zijn zeventiende 'in een heftige katholieke vlaag' viel: 'Ik sta er thans ver van, maar waarom zou ik het niet bekennen: ik heb eens in een zoeterige katholieke actie zonder echte politieke betekenis geloofd en ik heb er veel tijd aan opgeofferd. En dan is dat alles weer afgevallen van mij als een oude huid. Ik verander dikwijls.' (Walravens 1966: 17) Natuurlijk past deze poëtica van de verandering helemaal bij de *habitus* van de twintigste-eeuwse avant-gardist: je hoort je als dynamisch vernieuwer nu eenmaal nergens op vast te leggen. Bovendien schreef Walravens deze ongedateerde tekst vermoedelijk aan het einde van de jaren vijftig, toen het allicht nog als opzienbarend gegolden kan hebben dat een prominente vrijzinnige wortels bleek te hebben in hetatholicisme. De laconieke toon van Walravens' naoorlogse herinnering staat in elk geval nogal in contrast met de toon van de dagboeken die hij als jongen in de bewuste periode volschreef en waarin talloze pagina's gewijd zijn aan doorwrochte geloofsvragen in de meest brede zin. Helemaal voor de hand lag Walravens' 'beking' als zeventienjarige niet. De formulering dat hij in een 'katholieke vlaag viel' wijst er al op dat hij van huis uit niet (actief) katholiek opgevoed was. Zijn vader was een zeer vrijzinnig en zelfs militant anarchist en zijn moeder – die veel jonger was dan zijn vader – was weliswaar gelovig, maar zeker niet overdreven devoot.

Wie er eenmaal naar op zoek gaat, vindt meer sporen die wijzen op die 'katholieke vlaag'. Ze worden in gepubliceerde bronnen contemporain én achteraf, zoals in Walravens' zojuist aangehaalde citaat, doorgaans gezien als laatste over-

blijfselen van een beëindigd proces, van een voltooid verleden tijd. Walravens zelf heeft dat beeld van een rigoureuze afscheid van het geloof duidelijk in de verf gezet in zijn nog net voor zijn dood gepubliceerde dagboek aantekeningen *Jan Biorix* (1965). De goede lezer kan in dat boek een intellectuele wordingsgeschiedenis van Walravens vinden.¹ *Jan Biorix* opent met een kort hoofdstukje dat enkele dagboek aantekeningen bevat van pal voor de bevrijding van Brussel in september 1944. De aantekeningen zijn geschreven op een cruciaal moment in de Grote Geschiedenis, maar vormen ook een ommekeer in Walravens' kleine geschiedenis. Hij was, 23 jaar oud, met tijdelijk verlof teruggekeerd van zijn verplichte tewerkstelling in Berlijn en vervolgens ergens in Veeweide, het deel van Anderlecht waar hij woonde, ondergedoken. Op 1 september schrijft hij:

Als gekken hollen de Duitsers sinds drie dagen over onze steenweg, Luik en daarachter hun land tegemoet. In Veeweide is de feeststemming al algemeen. Voor ons loopt de bezetting waarschijnlijk naar het eind. Ik zal mij niet langer hoeven te verstoppen.

En als dan alles voorbij zal zijn? Katholiek blijven? Wanneer ik dat zeg, krijg ik mijn innerlijke crisis van de laatste maanden als een natte doek in het gezicht. Is het katholicisme de waarheid? Maar als ik ontkennend durf antwoorden, duikt de zelfmoord als een verleiding voor mij op. Ja, zelfmoord, dat is het. (Walravens 1965: 7)

Zelfmoord werd het in elk geval niet. Twee weken later verscheen Walravens' eerste artikel in *Het Laatste Nieuws*. Vanaf dat moment zou hij zich alleen nog in vrijzinnige organen manifesteren en was er nauwelijks meer aandacht voor zijn katholieke periode.

Jan Walravens was ontegenzeggelijk een boegbeeld van de vrijzinnige zuil en dat dan ook nog in de vooruitstrevende hoek. Hij was dat bovendien in een tijd-in-beweging: ook veel katholieken namen meer en meer afstand tot het katholicisme. Bovendien was de plek waar de kunst die ertoe deed gemaakt werd, in die jaren in Nederland en Vlaanderen bepaald niet de gestaag afbrokelende katholieke zuil. Als meest complexe punt in Walravens' kunstopvattingen is vooral de verhouding tussen (niet-religieuze) ethiek en esthetiek gezien (vgl. Joosten 2005), en voor de rol van (residuen van) het katholicisme in zijn denken is tot dusver eigenlijk weinig oog geweest. Illustratief is de ontvangst van Walravens' debuutroman *Roerloos aan zee* in 1951, die veel toont van het publieke imago van de auteur in die tijd. Met de nodige overdrijving schreef Louis Paul Boon naar aanleiding van dat boek: 'in Vlaanderen, waar men daarover nog niets had gehoord, begon men hem al als de uitvinder van het exis-

tentialisme te zien en verwarde men hem zelfs met Jean-Paul Sartre zelf.' (Boon 1971: 12) Overdreven allicht of ironisch, maar het is een feit dat zich in die tijd een bepaald beeld van Walravens bleek te hebben gevormd. Hijzelf voelde zich althans geroepen om zich in *De Vlaamse Gids* met klem te verzetten tegen het image van 'existentialist' dat hem als persoon zodanig was gaan aankleven dat het nu afstraalde op zijn roman. Op ogenschijnlijk nogal wanhopige toon leverde Walravens een weerwoord aan de critici: 'Wie ziet niet dat in *Roerloos aan zee* daarentegen een streng, jansenistisch determinisme heerst? [...] Herman Kempadel [Walravens' protagonist, JJ] verovert niets, kan ook niets veroveren, vermits hij voor altijd gebonden is aan wat is. Dat wordt altijd weer herhaald in het boek, en het martelende bewustzijn dat zij nooit méér zullen zijn dan wat ze zijn, brengt al mijn personages naar de radeloosheid. Kon ik nog verder afwijken van het existentialisme?' (Walravens 1952: 262)

Wie de roman nu, met de afstand van meer dan een halve eeuw, leest, ziet echter eerder dan een existentialistische ideeënroman een boek waarin op elke pagina de worsteling met het katholieke geloof centraal staat of misschien beter gezegd: een worsteling met het al dan niet bestaan van God. Het kost heel weinig moeite om in het boek ernstige discussies en zwaarmoedige overwegingen te vinden over kerk en vooral religie. Een tamelijk willekeurig gekozen passage – een gesprek tussen ik-figuur Herman Kempadel en zijn vrouw Mathilde – ter illustratie:

- Ben jij vanmorgen te communie geweest? vroeg ik, zo onverwacht en luid, dat zij opschrok en haar doelloze tocht door de kamer stop zette.

Zij ging inderdaad dagelijks te communie. Sedert jaren deed zij dat, terwijl ik ten hoogste 's Zondags mis hoorde.

- Neen, zei ze, ik ben niet geweest. Heb je me soms wat te verwijten?

Zonder acht te geven op haar vraag, ging ik voort:

- Vreemde katholieken zijn wij geworden, Mathilde; vreemde katholieken.

- Zwijg erover, zei ze vinnig, ik weet het even goed als jij.

Ik zweeg niet omdat zij het vroeg. Maar ik zweeg. Na een tijd zei ze stil:

- Heeft het nog zin katholiek te willen zijn, na al wat wij beleefd hebben? Ik geloof wel dat God bestaat, maar waar zit Hij dan? Ik ben Hem kwijt geraakt. Misschien heeft Hijzelf mij verloren gespeeld.

- Hij laat ons nooit alleen, zei ik verveeld.

Zij aarzelde, zocht een antwoord, zweeg op haar beurt. Zonder eetlust en haast zonder gedachten bleef ik in mijn hoek zitten. Ik herinner mij nog, dat het koud was in de kamer en dat ik rilde in de algemene troosteloosheid. Och, ik wil mijn ontreddering noch ontleden noch evoceren. [...] Zij behoorde tot een

orde, waarover ik zeer weinig gezegd heb in deze bladzijde en die er nochtans de essentie van uitmaakt.

Die ultieme ervaring was van een... godsdienstige orde, hetgeen betekent dat zij in verband stond met iets of iemand dat ik God noemde, iets waarvan ik de aanwezigheid was blijven voelen door alle laagheid heen, maar waarvan ik verder niet het minste afwist. (Walravens 1951: 188-189)

De tamelijk eenzijdige receptie van het boek bewijst vooral dat critici vaak veel sterker door hun tijd worden beïnvloed dan veelal wordt gemeend. De inhoudelijke sporen die het geloof op een of andere manier naliet in Walravens' denken en schriftuur zijn hoe dan ook interessant, maar niet het thema van deze bijdrage. Overigens leiden die sporen niet naar een heimelijk aangehangen katholicisme of een stiekem verlangen tot terugkeer naar de Moederkerk bij Walravens; hooguit blijkt er, mijns inziens, een genuanceerder omgang met geloofszaken uit dan gezien werd in het steeds kritischer, antikatholieke geestelijke klimaat, zoals dat in de latere jaren zestig ontstond in intellectuele en artistieke kringen. Daarbij moeten we niet uit het oog verliezen dat Walravens in 1965 overleed en er niets te zeggen valt over de manier waarop zijn denken zich binnen dat wentelend maatschappelijk bestel verder ontwikkeld zou hebben.

Dit soort nuanceringen was voor de generatie vernieuwers direct na Walravens nog niet aan de orde. Voor hen was de totale breuk met het katholicisme evident. Een veelzeggend detail blijkt bijvoorbeeld uit het geschreven interview dat Hedwig Speliers in 1974 hield met één van Walravens' vroegste jeugdvrienden, de dichter Albert Bontridder. Speliers was een intellectueel uit de jaren zeventig, dus net zo vanzelfsprekend anti-rooms als een kardinaal katholiek. Let op de aanname die zonder meer ten grondslag ligt aan de volgende vraag: 'Hoe oud was JW toen hij zich van het katholicisme verwijderde?' Bontridders reactie is opvallend bedachtzaam, omslachtig zelfs, maar daardoor voor de goede verstaander veelzeggend op twee punten, zeker omdat het een schriftelijk afgenomen interview betreft. Ingevlochten in een bijzin, betwijfelt Bontridder de kwestie of zich *überhaupt* 'een verwijdering van het katholicisme, zoals je het noemt, voor Jan heeft voorgedaan, wat zorgvuldiger onderzocht moet worden [...]' En al even terloops stelt hij iets verderop: 'Ik geloof dat de rijpere Jan Walravens de sporen draagt van de jonge KAJ-militant.' (Speliers 1976: 56) Die laatste opmerking gaat primair over de levensovertuiging en mensvisie die spreekt uit Walravens' literaire werk, en wordt door Bontridder verder niet toegelicht.

Toch is ze zeer interessant. De jonge Walravens was inderdaad 'kajotter' geweest, actief lid dus van de KAJ: de *Katholieke* (aanvankelijk: *Kristene*) *Arbeiders*

Jeugd, een Belgische vormingsbeweging die in 1924 door priester Jozef Cardijn was opgericht. De Vlaamse takken van de beweging kenden hun doorbraak en eerste periode van bloei in de tweede helft van de jaren dertig, precies de jaren dat Walravens er actief in was. De KAJ beoogde arbeidersjongeren uit de katholieke zuil te behoeden voor geloofsafval en ze tezelfdertijd cultureel te vormen en sociaal weerbaar te maken: 'Om de werkende jeugd te behoeden voor een "goddeloos" en dus een "zielloos" leven bouwde de Katholieke Arbeidersjeugd een tweeledig programma uit, waarbij ze enerzijds het sociaal-maatschappelijke of materiële wilde behartigen en anderzijds vooral religieuze of zedelijke idealen voor ogen had.' (Alaerts 2004: 79) De KAJ hechtte veel aan (ook culturele) zelfontplooiing en zelfwerkzaamheid van de jonge katholieke arbeider.

Zoals gezegd was Walravens niet katholiek van huis uit. Hij was al evenmin een arbeiderskind, maar afkomstig uit de kleine middenstand: zijn ouders baatten een boeken- en tijdschriftenzaakje uit in Veeweide. Waarom hij in zijn tienerjaren juist tot de KAJ toetrad, is een fascinerende, maar vooralsnog moeilijk te beantwoorden vraag. In zijn archief is wel een aantal dagboeken bewaard uit de periode 1938 tot 1946, waardoor we een zeer uitgebreide en heldere kijk op het geestelijke leven van de jonge Walravens tijdens zijn KAJ-periode – de late jaren dertig en de eerste drie oorlogsjaren – krijgen. De dagboeken bevatten ook het verslag van zijn lectuur van werkelijk alles wat hij in handen kreeg: van contemporair Vlaams proza tot klassieken uit de wereldliteratuur. Verder nam hij besprekingen op over de vele films die hij in de Brusselse bioscopen had gezien. Maar voor een niet gering deel lezen we er over zijn intense omgang – in register variërend van getob tot gejuich – met het katholieke geloof en over zijn kajottersactiviteiten.

In een ongedateerde aantekening, die rond januari 1939 geschreven moet zijn, klinkt het dolblij: 'ik ben hoofdleider geworden, op een jaar kajotter-zijn!' Hieruit blijkt dat Walravens omstreeks begin 1938, op ruim zeventienjarige leeftijd dus, actief werd in de KAJ. In zijn dagboekantekeningen uit die jaren vormen zijn activiteiten in de jeugdbeweging een permanent motief. Walravens was lid van de afdeling Veeweide, die in het voorjaar van 1925 als één van de eerste KAJ-afdelingen was gesticht (Dendooven 1967: 107).

Wat het betekende om actief lid te zijn van de Vlaamse Katholieke Arbeiders Jeugd in de vooroorlogse jaren, heeft Leen Alaerts uitvoerig beschreven in haar geschiedenis van de kajotters en kajotsters. Ik sta met name stil bij enkele, ook voor de latere Walravens relevante, praktische zaken. Zo is er iets schijnbaar voor de hand liggends als de ledencontributie. In de tijd dat de KAJ werd opgericht was het absoluut nieuw dat men moest *betalen* om lid

te mogen zijn van een jeugdbeweging. Voor oprichter Cardijn was financiële zelfstandigheid echter niet alleen een praktische kwestie van levensbehoud voor de beweging, maar had het ook een ideologische achtergrond: 'de ontvoogding van de arbeidersstand kon volgens hem maar worden verwezenlijkt als ze materiële onafhankelijkheid had.' (Alaerts 2004: 128) Naast de financiële bijdragen van de leden, wijst Alaerts op een tweede pijler van het KAJ-lidmaatschap: het eigen tijdschrift, waarvan een zowel bindende als wervende werking uit moest gaan. Beide zaken waren essentieel voor het welslagen van de beweging. Alaerts noemt de ledenbijdrage zelfs 'de ruggengraat' van de KAJ (Alaerts 2004: 128).

Er zijn meer uitgangspunten in de geest waarvan ook de jonge kajotter Walravens geopereerd moet hebben. Een belangrijke doelstelling van de beweging was om de katholieke arbeidersjeugd zinvolle vrijetijdsbesteding te verschaffen. De periodieke bijeenkomsten van de lokale afdeling, de 'algemene ledenvergadering', waren veelal sterk cultureel getint. Vaak vonden er toneelopvoeringen plaats: 'De toneelspelers leerden spreken voor een publiek en de opgevoerde stukken hadden veelal een moraliserende noot [...]', schrijft Alaerts (2004: 132). Het lijkt erop dat Walravens in elk geval twee keer, in januari 1939 en met Kerst 1942, als acteur optrad bij zo'n opvoering in overigens niet precies meer te identificeren stukken. ('Ik kreeg zelfs een open doekje', noteert hij in zijn dagboek op 22 januari 1939).

De KAJ was, vanuit een emanciperende gedachte, in principe sterk gericht op autonomie van de leden: de lokale afdelingen handelden in grote mate zelfstandig, althans voor zover het aankwam op het organiseren van hun eigen culturele activiteiten. Voor Jozef Cardijn was deze zelfwerkzaamheid van de jongeren hét uitgangspunt. Op deze wijze werd, volgens Alaerts, gebroken met het 'negentiende-eeuws paternalisme en de "betutteling" in vroegere jongerenorganisaties.' Dat was een destijds uitgesproken vernieuwend inzicht met betrekking tot het jeugdwerk: 'De arbeidersjongens én -meisjes moesten zich zelf organiseren, zelf vergaderingen voorzitten, verslagen opmaken, voordrachten geven en de eigen vorming ter hand nemen.' (Alaerts 2004: 88)

Van begin 1938 tot aan zijn verplichte tewerkstelling in Berlijn in de zomer van 1943 was Walravens' sociale milieu de KAJ-Veeweide, waarin overigens ook zijn twee grootste jeugdvrienden en bijna-leefijdsgenoten verkeerden: de al genoemde Albert Bontridder (1921) en Florent Welles (1922-2000). Bontridder werd later één van de meest prominente poëzievernieuwers van de eerste naoorlogse generatie; Welles groeide uit tot een in kleine kring zeer gewaardeerd beeldhouwer, van wie onder andere werk in het tijdschrift *Cobra* werd afgedrukt. Beiden zouden via Walravens bij *Tijd en Mens* betrokken worden.

Duidelijk is dat Walravens alles wat met de KAJ van doen had zeer ernstig nam. Als voorbeeld haal ik een terugblik aan op Pasen 1939, die hij op 18 maart 1940 noteerde in zijn dagboek:

Wij hadden ons Paaschontbijt, met een uitgebreid programma. Er waren vooral dertig jongens aan wie op een onvergetelijke wijze moest toegesproken worden: 'Beste Vrienden!' Ik herinnerde me dat ik formuleerde: 'Kajotters zijn geen visschers of geen voetballisten, maar apostelen', en zelf voelde ik eenigszins aan: 'Ik ben niet alleen een kunstenaar, maar mijn apostolaat moet één zijn met mijn dichterschap.'

Ons valt nu vooral de pathetiek op van de grote woorden die de achttienjarige KAJ-hoofdleder zich hier veroorlooft. Nog duidelijker blijkt Walravens' ernst als KAJ-kaderlid uit de dagboekaantekening van 27 september 1941. Die tekst is vermoedelijk een opstapje voor een serieus, vermanend gesprek met een niet nader genoemd KAJ-lid:

Ik vrees dat gij kajotter geworden zijt met ideeën van Hoofdlederschap, eereplaatsen op wijsche Banketten en je of jou met Mijnheer Pastoor. Dat is de KAJ – helaas! – niet. De KAJ is dienen, niets meer en geloof me: het eenvoudigste is het schoonste, ook het moeilijkste. Heb je een jongen naar de Bestuursvergadering gekregen of geamuzeerd, dan is daar niks heldhaftigs aan en toch is het voldoende geweest om je een blijde dag te bezorgen. [...] Wie beweert veel te zijn is doorgaans niets. Dat weten leiders, daarom zien ze naar capaciteiten en niet naar holle woorden of opscheppende houdingen. Voor onze Tooneelvoorstellingen duid ik niet aan wie zegt te kunnen spelen, maar wie kan spelen.

De vraag is natuurlijk of dit gesprek ooit werkelijk zo plaatsvond, maar het blijft een veelzeggende passage. Walravens nam de KAJ en zijn voorttrekkersrol als leider serieus. Het lijkt er alleszins op dat de acties en instelling die de KAJ van zijn kaderleden vergde, Walravens veel vaardigheden hebben bijgebracht. In deze vormingsjaren heeft hij in elk geval leren organiseren en moet hij – voor zover hij dat door zijn lectuur al niet was – definitief overtuigd geraakt zijn van het nut van theater en cultuur als medium voor een levensbeschouwelijke boodschap. Daarnaast leerde hij het nut van publiciteit kennen en leerde hij – zeker niet in de laatste plaats – spreken in het openbaar. In dit verband is er nog een aardige dagboekaantekening uit 1941. De status ervan is niet helemaal helder: is het een geheugensteun van Walravens zelf? Is het overgenomen uit

een handleiding of cursusboek? Of is het de neerslag van een KAJ-kaderbijeenkomst? Ze heeft wellicht het meeste van het laatste. Zonder verdere toelichting noteert Walravens het volgende:

Voordrachten geven

Voorbereiding

1e Klaar voor den geest hebben wat ge gaat zeggen, daarom lang en aandachtig overpeinzen:

- a) de geest van uw voordracht
- b) het materiaal, de dokumentatie

Het ééne hoeft het andere te beïnvloeden [sic]

Geschreven voordracht

2e Vervolgens een plan opmaken, waarin alle punten – waarover ge het zult hebben – uitgestippeld zijn.

- a) inleidend woord
- b) wat ge te zeggen hebt
- c) besluit

Uitdrukkingen juist kiezen, klaar en bondig zijn. Steeds aan de vereischten van uw publiek denken. Ge spreekt voor anderen!

Gesproken voordracht

3^e Eentonigheid vermijden, maar juist en klaar zeggen. Afwisseling en charme zoeken. Ook alle pathos vermijden maar eenvoudig zijn.

Een jaar later, in juni 1942, blijkt Walravens al op een verzendlijst te staan voor mogelijke sprekers van het katholieke Davidsfonds. In zijn dagboek kopieert hij een brief aan de Algemeen Secretaris van het fonds, waarin hij drie lezingen voor het nieuwe seizoen aankondigt: respectievelijk over Rembrandt, Rubens en de Renaissance ('Alle drie met filmstrook, eigen apparaat en deklamatie door mezelf. Duur: 2 uur elk. Voorwaarden voor optreden: 100 franken plus reiskosten.') De eerste twee had hij al in Veeweide gehouden voor de KAJ. In hoeverre er in het nieuwe seizoen elders van zijn diensten gebruik gemaakt is, is onduidelijk.

Wie de hiervoor geschetste uitgangspunten van de KAJ relateert aan de praktijk van de naoorlogse Jan Walravens, de apostel van de avant-garde, ziet opvallende raakpunten. Het zou te ver voeren om iets als de verplichte financiële eigen bijdrage die *Tijd en Mens* tijdens de eerste jaargang aan zijn leden vroeg (Joosten 1996a: 180, 183-184), terug te voeren op Walravens' expertise bij de

KAJ, al is het de vraag hoe gangbaar dit soort contributie in avant-gardekringen doorgaans was. Maar voor wat betreft enkele andere kenmerken lijkt de link aanwezig. Ik wil bij drie ervan stilstaan.

Ten eerste hamerde de KAJ op, het werd al vermeld, het nut van 'zichzelf organiseren, zelf vergaderingen voorzitten, verslagen opmaken, [...] en de eigen vorming ter hand nemen.' Dit is precies wat Walravens deed om de krachten van de jonge (stilaan steeds avant-gardistischer georiënteerde) generatie te bundelen in meerdere initiatieven die uiteindelijk alle in uiteenlopende fases van ontwikkeling strandden en pas slaagden toen in oktober 1949 het eerste nummer van *Tijd en Mens* verscheen.

Een tweede punt brengt ons bij een ander streven van Walravens dat in de eerste helft van de jaren vijftig steeds sterker vorm kreeg, namelijk de oprichting van een theatergroep. In zijn necrologie voor het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde* noteert Willem Roggeman: 'Heel zijn jeugd heeft Jan Walravens twee plannen gekoesterd: een eigen tijdschrift beginnen en een toneelgroep oprichten.' (Roggeman 1971) Ook Roggemans stelling, waarvoor hij overigens geen concrete bron geeft, maakt het niet minder aannemelijk dat Walravens interesse in de rol en potentie van theater ontstaan is in zijn KAJ-tijd. In 1953 werd dat streven werkelijkheid met de stichting van Het Kamertoneel in Brussel (zie ook Van den Dries in dit boek). Dit avant-gardistische gezelschap maakte in de theaterseizoenen 1953 en 1954 in artistieke kringen de nodige furore met onder andere opvoeringen van Ionesco en Adamov, met werk van Tone Brulin, Gaston Burssens en Hugo Claus én met het Vlaamse theaterdebuut van Sartre: *Huis clos* in een vertaling van Walravens zelf. In het programmaboekje voor de eerste voorstelling, *Gelijk wij zijn geweest* van Arthur Adamov, die begin november 1953 in Brussel werd opgevoerd, schreef Walravens een korte beginselverklaring. Het verband met zijn eigen levensbeschouwelijke preoccupaties in die tijd is evident, maar tegelijk blijkt ook hier een zendingsdrang die de vooroorlogse KAJ typeerde. Walravens schrijft dat *Het Kamertoneel* geen 'ontspanning in de gewone zin van het woord [zal brengen]: dus geen toneel dat gemakkelijk zijn effecten haalt uit woordspelingen, scabreuze verhoudingen of liefdesscènes in de maannacht. [...] Maar toneel dat de problemen behandelt van de mens die in de zaal zit, in deze tijd gemaakt en met de vragen van de naoorlog. Een toneelkunst dus, waarin de mensen van deze tijd hun manier van doen en denken leren kennen, begrijpen, verbeteren en desnoods afwijzen. En naar voren gebracht in de stijl van deze tijd. [...] Elke tijd zoek zich een stijl. En telkens als de mens zichzelf op de planken een nieuwe vraag gesteld heeft, heeft hij ook een nieuwe klank gevonden om die vraag te

vertolken.' (Joosten 1996b: 17-18) Velen binnen de KAJ waren overtuigd van de 'vormende waarde' van toneel (vgl. Alaerts 2004:132) en moeten de afkeer van vrijblijvendheid die Walravens hier tentoonspreidt, gedeeld hebben.

Het is overigens verleidelijk te filosoferen over de kwestie in hoeverre voor Walravens' juist in deze tijd steeds sterker groeiende fascinatie voor het existentialisme ook een levensbeschouwelijke kiem ligt in de KAJ. Ik wil daartoe even stilstaan bij het inhoudelijke credo dat pater Cardijn als 'filosofisch' uitgangspunt ten grondslag legde aan alle maatschappelijk handelen van de kajotters: 'zien, oordelen, handelen'. Dat heeft op het eerste gezicht al ontegenzeglijk eerder iets fenomenologisch dan metafysisch. Wanneer men een willekeurige toelichting op dit *mission statement* van de KAJ leest, lijkt dat helemaal niet zo ver van enigszins fenomenologisch, existentialistisch getint denken te staan. Want wat behelsde Cardijns visie op de werkelijkheid? Binnen de KAJ richtte men zich niet zozeer op het metafysische van het geloof, maar wilde men de leden juist aanleren om zich kritisch te oriënteren op de eigen concrete omgeving. Cardijn had daartoe een zelf uitgewerkt systeem, de zogenaamde *inductieve methode*. Men kan zich afvragen in hoeverre dit geënt is op de 'fenomenologische reductie' van Husserl, die ten grondslag ligt aan de fenomenologische benadering van de werkelijkheid. Alle abstracta leggen het daar af tegen het concrete, zo ook bij Cardijn: 'Geen algemene bepalingen als: wat is de maatschappij, het loon, de arbeid, het syndicaat? [...] We moeten feitjes, gebeurtenissen en toestanden vertellen; ze voortdurend herhalen, concreet, op een levendige wijze. Elkeen moet zich bewust worden van de vragen die zich stellen in zijn eigen leven, zijn arbeid, zijn eigen ervaring...' (Alaerts 2004: 133-134) Zetten we hier een willekeurige passage tegenover van Walravens uit 1948 – maar er zijn in zijn teksten uit die periode probleemloos vergelijkbare stellingen te vinden: 'De ware kunstenaar stelt zich niet tevreden met de oplossingen, zo stilistische als ideële, die door de voorgaande generaties gegeven werden. Hij is geen verdediger van eeuwige, door iedereen erkende waarden [...] De verdediging van de traditie laat hij over aan hoogleraren en andere academiëleden. Hij verdedigt slechts zijn waarheden, hij schept slechts in eigen vormen.' (Walravens 1948: 232) Ook Walravens zet zich direct na de oorlog af tegen elke abstracte claim ten faveure van een kunstopvatting die in eerste instantie uitgaat van de concrete mens in zijn actuele tijd (denk maar aan de titel van zijn tijdschrift). De bovenmenselijke absolute ene Waarheid wordt door Walravens verworpen ten gunste van de eigen individuele waarheid van de moderne mens. In deze fenomenologische zienswijze treffen de KAJ en de existentialist Walravens zich meer dan op het eerste oog lijkt.

Voor het derde punt, ten slotte, keren we even terug naar de vaardigheid om te spreken in het openbaar waar de KAJ zo aan hechtte en waaromtrent hierboven Walravens' notities en eerste pogingen al aangehaald werden. In de eerste jaren na de oorlog zorgde Walravens voor veel rumoer in het zogenaamde 'jongeren-debat' (vgl. Brems 1988 en Joosten 1996a: 137-151), de polemiek die na de bevrijding in de Vlaamse letterkunde woedde over de vraag wat er verwacht mocht worden van de jonge generatie schrijvers na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. Hij hield bij verscheidene gelegenheden onder meer baanbrekende publieke voordrachten, waarvan deze in de zomer van 1947 op de Poëziedagen van Merendree en De Dagen van *De Vlaamse Gids* de belangrijkste zijn. Het zijn lezingen volgens de regelen der kunst: duidelijk standpunt, gedocumenteerd, provocerend, met af en toe een mooie existentialistische *soundbite*: 'ik meen dat de kunstenaar in 1947 het recht niet heeft zich te plaatsen naast de weg, waarop het tijdsgebeuren zich ontrolt. Hoe groot zijn talent ook wezen mag, de letterkundige is in de eerste plaats een mens.' (Walravens 1947: 409) Walravens haalde behalve opzienbarende standpunten de juiste retorische trucs uit de kast.

Tenminste twee overdenkingen bij de veronderstelde invloed van Walravens' KAJ-verleden zijn op hun plaats. Ten eerste: de mate waarin Walravens' katholieke periode doorwerkte in zijn latere levensbeschouwing is hier slechts terloops aan bod kunnen komen. Het is evident dat in zijn essays katholicisme, religie *tout court* en Gods vragen in hun algemeenheid als zodanig nauwelijks een rol spelen. Voor wat betreft zijn fictioneel proza ligt dat aanmerkelijk complexer, zoals de passage uit *Roerloos aan zee* al liet zien. Vast staat dat juist hier Bontridders waarneming dat 'zorgvuldiger onderzocht moet worden' hoe het zit met Walravens' (al dan niet) verwijdering van het katholicisme bij uitstek van kracht is. Een tweede punt is dat we niet moeten vergeten dat de KAJ, zeker in de jaren dat Walravens er in actief was, uiteindelijk een getrouw binnen de kerkelijke hiërarchie opererende katholieke organisatie was. Daarbij moet aangetekend worden dat Walravens ook in zijn meest toegewijde kajotterstijd geen eenzijdige kijk op de wereld had. Hij las, ook in die KAJ-jaren, alles wat los en vast zat, kerkelijk of niet. Zijn, veelal Franstalige, boeken en tijdschriften kreeg hij onder meer via de boekwinkel van zijn ouders, maar eerder al betrok hij ze bij de bibliotheek van het vrijzinnige Willemsfonds. En waar de KAJ zich onder andere inzette voor een zinvolle vrijetijdsbesteding van de jeugd en derhalve zeer sceptisch stond tegenover moderne uitwassen als film of bioscoop, bleek de jonge Walravens goed op de hoogte te zijn van het actuele filmaanbod in de breedste zin.

In de loop van de bezetting ging Walravens steeds sterker twijfelen of hij wel voldeed aan de hoge eisen die het leiderschap van de KAJ volgens hem vergde. Op 30 juni 1942 schrijft hij een officiële ontslagbrief als 'Hoofdleader der Afdeling Veeweide'. Hij legt daarin uit dat het niet, zoals (kennelijk) doorgaans wanneer een KAJ-leider zich terugtrekt, is omdat hij een gezin gaat stichten of omdat zijn afdeling niet goed loopt. Welbeschouwd is zijn verklaring nogal vaag: 'Boven het toevallig-goed dat we kunnen doen, staat de roeping die God in ons aller harten geschreven heeft, en deze heeft voor mij opgehouden samen te lopen met de Kajotters-belangen [...] Kajotter blijf ik en meewerken zal ik ook, maar van het Hoofdleadersschap doe ik afstand om innerlijke noodzakelijkheden.' Inderdaad blijft hij het daaropvolgende jaar actief betrokken bij de lokale KAJ, tot hij in juni 1943 als dwangarbeider vertrekt naar Berlijn.

Voor zijn Berlijnse tijd had Walravens al proza van Jean-Paul Sartre gelezen, maar achteraf vertelt hij hoe hij diens *L'être et le néant* trachtte 'te ontcijferen in de weinig verlichte schuilkelders van Berlijn' (Walravens 1966: 20) en dat ziet hijzelf, terugblikkend, als keerpunt in zijn jonge leven. Walravens was daarmee overigens bepaald een *early adapter*; met zijn lectuur van Sartres magnum opus was hij zelfs menig vakfilosoof voor. Hoe hij in Berlijn van de verschijning van het boek lucht heeft gekregen, is niet duidelijk. Feit is dat hij zijn ouders heeft verzocht om het hem op te sturen (vgl. Joosten 2006). En al heeft Walravens de setting van de eerste lectuur misschien wat geromantiseerd, het is uit zijn Berlijnse brieven duidelijk dat zijn leven daar op een ingrijpende manier aan verandering onderhevig is, en daarbij speelde Sartres werk een rol. In een brief aan Florent Welles bijvoorbeeld geeft hij expliciet blijk van de groeiende geestelijke afstand tot zijn oude kajottersmilieu. Vanuit de Duitse hoofdstad schrijft hij op 14 november 1943 hoe ontgoocheld hij was door twee brieven die hij vlak ervoor had ontvangen van kameraden uit de KAJ: 'Hoe aartsdom, belachelijk en idioot zijn die Kajottersbriefjes, zoetwater-idealisme, waarop slechts één antwoord gegeven kan worden: wat ge zegt is schoon, maar... het leven is anders. Die jongens moeten door het vuur, moeten met hun neus in de drek willen ze niet ten eeuwigden dage konfektiegoedmannequins blijven.' Het kajottersbestaan in het beschermde Veeweide lag duidelijk erg ver van de oorlogsrealiteit in het gebombardeerde Berlijn. Na zijn terugkeer naar Brussel komt het tijdens de bevrijdingsdagen tot het eerder uit *Jan Biorix* geciteerde, dramatische culminatiepunt. Toen juist in die dagen de liberale componist en *Laatste Nieuws*-journalist Willem Pelemans hem bij een toevallige ontmoeting vroeg of hij bij de net heropgerichte krant wilde komen werken, was de keuze door Walravens snel gemaakt, en zo was het begin van zijn carrière als vrijzinnig

publicist daar. En, maar dat is natuurlijk *iffy history*, Walravens' geloofscrisis op dat moment in ogenschouw genomen, lijkt het geheel uitgesloten dat hij op datzelfde moment bij welk katholiek orgaan dan ook zou zijn gaan werken.

De veronderstelling dat Walravens' lidmaatschap van de KAJ op verschillende manieren doorsijpelt in zijn latere activiteiten heeft ten slotte nog een niet onbelangrijke consequentie. Zij draagt namelijk bij tot een mogelijke correctie op het sociologische generatiebeeld dat Walravens en zijn groepsgenoten rond *Tijd en Mens* graag aan de buitenwereld presenteerden. In oktober 1949 verscheen het eerste nummer van *Tijd en Mens*. In het openingsmanifest treffen we een zin aan die achteraf een zekere faam heeft gekregen, een passage waarin de jongere generatie werd getypeerd: 'Het is ons er in de eerste plaats om te doen de jeugd aan het woord te laten, die in 1940 twintig jaar was en niet door professoren maar door de oorlog opgevoed werd.' Deze beginselverklaring, die van de hand van Walravens is (vgl. Joosten 1996a: 216), ademt natuurlijk de pathetiek van een *lost generation*, iets wat volgens Poggioli in zijn klassieke *The Theory of the Avant-Garde* tot het standaardpakket van de echte avant-gardist behoort (Poggioli 1968: 66). Maar deze achtergrond lijkt eens te meer de hypothese (Joosten 1996a: 152) te bevestigen dat het juist niet de oorlog was die de opvoeding van Walravens en zijn leeftijdgenoten voor zijn rekening nam, maar eerder de frontale botsing van hun vooroorlogse opvoeding met de oorlogsrealiteit die hem, en leeftijdgenoten als Bontridder of Remy C. Van de Kerckhove, zo schokte. Hun wordingsjaren waren tijdens de oorlog immers al afgerond, hun wereldbeeld gevormd. Het lijkt er alleszins op dat Walravens het publieke literaire leven na de oorlog te lijf ging met gereedschap van degelijke, vooroorlogse makelij.

Bibliografie

De in dit artikel geciteerde, ongepubliceerde dagboeken en brieven bevinden zich in het Archief Jan Walravens, Erven Walravens, Brussel.

- Alaerts 2004 – Leen Alaerts. *Door eigen werk sterk. Geschiedenis van de kajotters en kajotters in Vlaanderen, 1924-1967*. Leuven: Kadoc, 2004.
- Boon 1971 – Louis Paul Boon. 'Inleiding.' Jan Walravens. *Verzameld proza*. Amsterdam / Brussel: Paris / Manteau, 1971: 7-13.
- Brems 1988 – Hugo Brems. *Analyse van een malaise. Het jongerenprobleem in de Vlaamse poëzie 1945-1950*. Schoten: Houtekiet, 1988.
- Dendooven 1967 – A. Dendooven. *Ontstaan, structuur en werking van de Vlaamse K.A.J. Een sociografisch overzicht*. Antwerpen: Standaard, 1967.

- Joosten 1996a – Jos Joosten. *Feit en tussenkomst. Geschiedenis en opvattingen van Tijd en Mens (1949-1955)*. Nijmegen: Vantilt, 1996.
- Joosten 1996b – Jos Joosten. 'Jan Walravens.' *Kritisch Theater Lexicon*. Brussel: Vlaams Theater Instituut, 1996.
- Joosten 1998 – Jos Joosten. 'Laatste bericht aan de mensheid. Jan Biorix. Indrukwekkend autobiografisch document van Jan Walravens.' *Standaard der Letteren* (1 oktober 1998).
- Joosten 2005 – Jos Joosten. 'Waarheid of iets wat erop lijkt. Jan Walravens tussen autonomie en engagement.' *Dietsche Warande & Belfort* 150.3 (mei-juni 2005): 336-350.
- Joosten 2006 – Jos Joosten. 'Le combat avec l'engagement dans la poésie flamande d'après-guerre.' *Etudes Germaniques* 60.3 (2006). [in druk]
- Poggioli 1968 – Renato Poggioli. *The Theory of the Avant-Garde*. Cambridge / Londen: Belknap Press, 1968.
- Roggeman 1971 – W. Roggeman. 'Frans Jan Walravens.' *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1970-1971*: 181-190. <www.maatschappijdernederlandseletterkunde.nl/mnl/levens/70-71/walravens.htm>
- Speliers 1976 – Hedwig Speliers. 'Langsheen een Jezuïetenstreek? Gedachtenwisseling per brief.' Luk de Vos (red.) *Van Walravens weg*. Gent: Restant Uitgaven, 1976: 54-62.
- Walravens 1947 – Jan Walravens. 'Nood.' *De Vlaamse Gids* 31.7 (juli 1947): 407-411.
- Walravens 1948 – Jan Walravens. 'Helden uit de achterbuurt.' *De Vlaamse Gids* 32.4 (april 1948): 226-233.
- Walravens 1951 – Jan Walravens. *Roerloos aan zee*. Antwerpen: De Sikkels, 1951.
- Walravens 1952 – Jan Walravens. 'Roerloos aan zee en het existentialisme.' *De Vlaamse Gids* 36 (1952): 151-152.
- Walravens 1965 – Jan Walravens. *Jan Biorix*. Brugge: De Galge, 1965.
- Walravens 1966 – Jan Walravens. 'Zes weken blind.' *De Vlaamse Gids* 3/4 (1966): 13-20.
- De Wispelaere 1974 – Paul de Wispelaere. *Jan Walravens*. Antwerpen: Helios, 1974.

Noten

1. Men moet daarvoor overigens niet zozeer een goede lezer zijn vanwege eventuele benodigde intrinsieke intellectuele capaciteiten, maar vanwege de buitengewoon beroerde lay-out ervan, die maakt dat de door Walravens beoogde compositie van het boek in vier verschillende levensfasen en -thema's totaal tenietgedaan is (Joosten 1998).